

ก การสร้างภราดรภาพในสังคมพหุวัฒนธรรม: มุมมองจากพุทธศาสนา¹

ธนสิทธิ์ ฉัตรสุวรรณ²

บทคัดย่อ

งานวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์ที่จะศึกษาสภาพสังคมการเมืองปัจจุบันที่ส่งผลให้เกิดปัญหาความขัดแย้งทั้งในระดับปัจเจกและระดับสังคมภายในสังคมพหุวัฒนธรรม แสวงหาหลักการทางจริยธรรมของสังคมและหลักคุณธรรมของพลเมืองในสังคมพหุวัฒนธรรมจากฐานคิดคำสอนในพุทธศาสนา และเสนอแนวทางในการ

¹ รายงานวิจัย “การสร้างภราดรภาพในสังคมพหุวัฒนธรรม: มุมมองจากพุทธศาสนา” (Building Fraternity in Multicultural Society: A Buddhist Perspective) เป็นหัวข้อวิจัยย่อยในชุดโครงการวิจัย เรื่อง “คุณธรรมของพลเมืองในสังคมพหุวัฒนธรรม : ภราดรภาพ สิทธิ เสรีภาพ และความเป็นธรรม” (Virtue of Citizens in Multicultural Society: Fraternity, Right, Freedom and Justice) มีผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ชาญณรงค์ บุญหนุน เป็นหัวหน้าโครงการและเป็นผู้วิจัย ทุนอุดหนุนจาก สำนักงานคณะกรรมการส่งเสริมวิทยาศาสตร์ วิจัยและนวัตกรรม (สก.สว.) ประจำปีงบประมาณ 2564.

² นักวิชาการศึกษา สถาบันพระไตรปิฎกศึกษา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย อีเมลล์ : t-502@hotmail.com

วันที่รับบทความ 7 พฤศจิกายน 2566 วันที่แก้ไขบทความ 19 มีนาคม 2567
วันที่ตอบรับบทความ 3 เมษายน 2567

แก้ปัญหาความขัดแย้งทั้งในระดับปัจเจกบุคคลและระดับสังคมอันเกิดจากความแตกต่างหลากหลายทั้งทางด้านอัตลักษณ์ ชาติพันธุ์ ความเชื่อ ลัทธิศาสนา ภาษา รสนิยมและอุดมการณ์ทางการเมืองที่ส่งผลกระทบต่อการดำรงอยู่ร่วมกันในสังคมพหุวัฒนธรรม โดยงานวิจัยได้ชี้ให้เห็นสภาพปัญหาความขัดแย้งอันเกิดจากความแตกต่างหลากหลายด้านอัตลักษณ์ เป็นต้นทั้งในระดับปัจเจกบุคคลและระดับสังคมที่ทุกประเทศทั่วโลกกำลังเผชิญอยู่ในปัจจุบัน จากนั้น งานวิจัยได้เสนอหลักคำสอนเรื่องเมตตาธรรมและหลักขันติธรรมในพุทธศาสนาเพื่อพัฒนาองค์ความรู้ด้านคุณธรรมจริยธรรมเพื่อนำไปประยุกต์ใช้ในการสร้างภราดรภาพเพื่อการดำรงอยู่ร่วมกันอย่างสันติสุขของผู้คนในสังคมที่มีความแตกต่างหลากหลายในสังคมพหุวัฒนธรรมต่อไป

คำสำคัญ: สังคมพหุวัฒนธรรม, ภราดรภาพ, เมตตาธรรม, ขันติธรรม

Building Fraternity in Multicultural Society:

A Buddhist Perspective

Thanasith Chatsuwat

Abstract

The objectives of this research are: (1) to study the current socio-political conditions that result in conflicts at both individual and social levels within a multicultural society; (2) to explore ethical principles of society and moral principles of citizens in a multicultural society based on Buddhist teachings; and (3) to propose guidelines based on Buddhist teachings for building fraternity to help solve individual and social conflicts that arose from diversity in identity, ethnicity, belief systems, religious, linguistic, and aesthetic backgrounds, as well as political ideals. This research article proposes the Buddhist concepts of loving-kindness and tolerance as the basis for developing fraternity for a peaceful coexistence in a multicultural society.

Keywords multicultural society, fraternity, loving-kindness, tolerance

³ This article is developed from the research project “Building Fraternity in Multicultural Society: A Buddhist Perspective”, which is part of the research project series on “Virtue of Citizens in Multicultural Society: Fraternity, Right, Freedom and Justice” led by Assistant Professor Dr. Channarong Bunnun. Subsidy from Thailand Science Research and Innovation (TSRI) for fiscal year 2021.

⁴ Reseracher, Tipitaka Studies Institute, Mahachulalongkornrajvidyalaya University. E-mail: t-502@hotmail.com

Received November 7, 2023, Revised March 19, 2024,

Accepted April 3, 2024

ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

พหุวัฒนธรรมนิยม (multiculturalism) ได้ถือกำเนิดขึ้นจากแนวคิดเสรีนิยมตะวันตกที่มีจุดมุ่งหมายให้ความแตกต่างหลากหลายทางวัฒนธรรมในสังคมได้รับการยอมรับและอยู่ร่วมกันอย่างสงบสุข แต่แนวคิดดังกล่าวก็ได้ถูกตีความและนำไปใช้ในบริบทที่แตกต่างกัน ทั้งในความแตกต่างในทางประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมของแต่ละประเทศ ตลอดจนถูกนำไปใช้ในฐานะมนทัศน์ที่อธิบายความแตกต่างของพลเมืองท้องถิ่นระหว่างกลุ่มที่ยึดโยงกับวัฒนธรรมหลักกับกลุ่มที่ยึดถือวัฒนธรรมย่อย รวมไปถึงการใช้เป็นกรอบในการอธิบายความสัมพันธ์ระหว่างพลเมืองกลุ่มต่างๆ (Kymlicka, W. 2005, p. 22-25) เมื่อกล่าวในทางทฤษฎี พหุวัฒนธรรมนิยม (Multiculturalism) เป็นแนวคิดหนึ่งที่มีการนำมาใช้เพื่อจัดการกับความหลากหลายทางเชื้อชาติและวัฒนธรรมให้ผู้คนกลุ่มต่างๆ สามารถอยู่ร่วมกันได้ในสังคมบนหลักการของความเท่าเทียมกันและให้สิทธิในการดำรงไว้ซึ่งความเป็นเอกลักษณ์เฉพาะกลุ่มแก่ชุมชนทางวัฒนธรรม (ศิริจิต สุนันตะ 2556, หน้า 7) โดยสาระสำคัญที่เป็นหัวใจของพหุวัฒนธรรมนิยมคือการเรียกร้องให้มีการยอมรับอัตลักษณ์ที่ถูกเบียดขับโดยเฉพาะอัตลักษณ์ทางเชื้อชาติ ชาติพันธุ์ เพศวิถี และวัฒนธรรมคนกลุ่มน้อยอื่น ๆ การเรียกร้องและการให้สิทธิทางวัฒนธรรมในหลายประเทศในตะวันตกเกิดจากการยอมรับว่าอัตลักษณ์เป็นสิ่งสำคัญยิ่งสำหรับบุคคล และบุคคลจะทนทุกข์ หากต้องสูญเสียอัตลักษณ์ไป หรืออัตลักษณ์ไม่ได้รับการยอมรับ (Taylor, C. 1994) โดยนัยนี้ พหุวัฒนธรรมนิยมจึงเป็นแนวคิดที่ถูกพัฒนาและนำไปใช้ได้ ในสังคมประเทศที่ปกครองในระบอบประชาธิปไตยที่ให้ความเคารพต่อศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ของปัจเจกบุคคลและความแตกต่างหลากหลายที่ปรากฏอยู่ในสังคมมนุษย์ ความตระหนักในหลักสิทธิเสรีภาพ ความเสมอภาคและภราดรภาพตามระบอบประชาธิปไตยจึงเป็นสิ่งที่ถูกคาดหวังว่าจะสนับสนุนการสร้างสังคมพหุวัฒนธรรมให้เกิดขึ้นได้อย่างเป็นรูปธรรม

พหุวัฒนธรรมนิยม (Multiculturalism) ที่กล่าวถึงกันในปัจจุบันจำแนกออกเป็น 2 แบบ คือ 1) พหุวัฒนธรรมนิยมที่เป็นแนวคิดเชิงทฤษฎีที่มีการนำมาใช้

เพื่อจัดการกับความหลากหลายให้อยู่ร่วมกันอย่างสงบสุข และ 2) พหุวัฒนธรรมนิยมที่เป็นนโยบายของรัฐที่นำมาใช้อย่างเป็นรูปธรรมในทุกพื้นที่ของประเทศ เป็นที่ทราบกันโดยทั่วไปว่า ในปัจจุบัน พหุวัฒนธรรมนิยม (multiculturalism) ได้กลายเป็นวาทกรรมโลกในยุคสังคมสมัยใหม่ที่อำนาจของรัฐชาติดูจะอ่อนแรงลง ขณะที่ผู้คนจำนวนมากหันไปยึดถือเอากลุ่มทางศาสนา วัฒนธรรม และชาติพันธุ์ เป็นที่มาของอัตลักษณ์และสร้างเป็นเครือข่ายความสัมพันธ์ สังคมโลกสมัยใหม่ยังได้นำพาเอาวาทกรรมพหุวัฒนธรรมนิยมกระจายไปยังที่ต่าง ๆ ดังจะเห็นได้ว่าการเมืองเรื่องชนกลุ่มน้อย สิทธิทางวัฒนธรรม (cultural right) สิทธิของคนพื้นถิ่น (indigenous right) ได้กลายเป็นประเด็นที่พูดถึงกันในหลายประเทศทั่วโลก

ดังได้กล่าวแล้วว่า นโยบายพหุวัฒนธรรมนิยมมีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับแนวคิดเสรีนิยมและความคิดเรื่องสิทธิและความเป็นประชาธิปไตยภายใต้กฎหมายมนโฑทัศน์ท้องถิ่นต่อสิทธิพลเมืองและความเป็นประชาธิปไตยจึงมีส่วนสำคัญในการกำหนดการรับรู้ต่อพหุวัฒนธรรมนิยม ทั้งนี้ หลายคนมองว่าสิทธิการปกครองด้วยกฎหมาย และประชาธิปไตยเป็นของใหม่สำหรับวิถีชีวิตของผู้คนในหลายประเทศเช่นกันที่เป็นของใหม่สำหรับผู้คนในสังคมไทย หลักการเหล่านี้กำเนิดขึ้นจากประเทศตะวันตก ถูกนำเข้ามาเผยแพร่และปรับใช้ในหลายประเทศ เช่น สังคมไทย ทำให้เกิดกระบวนการทั้งยอมรับ ต่อต้าน และปรับเปลี่ยนให้สอดคล้องและควรรวมผสมผสานกับมนโฑทัศน์ท้องถิ่น (Munger, F. 2006-2007, p. 817) ในกรณีประเทศไทย สถานะของความเป็นสังคมพหุวัฒนธรรมที่เปิดกว้างยอมรับความแตกต่างหลากหลายในสังคมไทยปัจจุบันก็ยังอยู่ในระดับของการเป็นประเด็นที่ถกเถียงกันในเชิงทฤษฎีเท่านั้น (ศิริจิต สุนันตะ 2556, หน้า 5-26) ยังไม่ถูกผลักดันไปสู่ระดับนโยบาย ความเข้าใจอย่างถูกต้องร่วมกันของทุกฝ่ายต่อแนวคิดพหุวัฒนธรรมจึงถูกคาดหวังว่าจะเป็นหนทางที่นำไปสู่การปฏิบัติเชิงนโยบายเพื่ออยู่ร่วมกันอย่างสันติและเท่าเทียมกันระหว่างกลุ่มคนที่มีความแตกต่างทางเชื้อชาติและวัฒนธรรมในประเทศไทย (ยศ สันตสมบัติ 2551, หน้า 151-189)

อย่างไรก็ตาม การที่พหุวัฒนธรรมในระดับนโยบายของรัฐยังไม่เกิดขึ้นในหลายสังคมทำให้เห็นปัญหาความขัดแย้งอันมีสาเหตุมาจากความแตกต่างหลากหลายปรากฏในสังคมเหล่านี้ไม่ได้หมายความว่าปัญหาความขัดแย้งเหล่านี้จะหมดไปเมื่อรัฐมีการใช้พหุวัฒนธรรมเชิงนโยบาย เพราะในความเป็นจริง เราจะพบว่าปัญหาความขัดแย้งสามารถเกิดขึ้นได้ในสังคมที่มีการใช้พหุวัฒนธรรมในระดับนโยบายอย่างเต็มที่อย่างหลายประเทศในยุโรปและอเมริกา ดังเหตุการณ์ความขัดแย้งในประเด็นศาสนากรณี “ชาร์ลีเอ็บโด” เป็นปัจจัยที่ทำให้หลายประเทศในยุโรปและแคนาดาพบทวนการใช้นโยบายสังคมในการบริหารสังคมหลากหลายทางวัฒนธรรม และหันไปหานโยบายความมั่นคงเป็นแกนนำในการแก้ปัญหาสังคม อันเกิดจากชนกลุ่มน้อยและผู้อพยพต่างศาสนาและวัฒนธรรม (มรกต ไมยเออร์ 2561, หน้า 174) ดังนั้น จึงมีการพูดถึงแนวคิดเรื่องภราดรภาพที่จะทำให้เกิดการยอมรับความแตกต่างหลากหลายของผู้คนในสังคมในเชิงปฏิบัติที่เป็นรูปธรรมเพื่อให้การอยู่ร่วมกันในสังคมดำเนินไปอย่างสันติ แต่การยอมรับความแตกต่างหลากหลายในระดับนโยบายของรัฐที่เข้ามาทำหน้าที่ในการขับเคลื่อนภาคปฏิบัติ นั้นก็อาจไม่ได้ทำให้พหุวัฒนธรรมในเชิงปฏิบัติที่เป็นรูปธรรมเกิดขึ้นอย่างราบรื่นโดยปราศจากความขัดแย้ง แม้ปัญหาความขัดแย้งที่มาจากความแตกต่างหลากหลายจะต้องการพหุวัฒนธรรมนิยมนโยบายของรัฐมาเป็นฐานในการแก้ไข แต่จากหลายเหตุการณ์ของกรณีการใช้ความรุนแรงที่เกิดขึ้น การวางนโยบายเชิงพหุวัฒนธรรมก็ยังไม่ใช่ว่าหลักประกันว่าการแก้ปัญหาความขัดแย้งจะประสบความสำเร็จ เพราะเราใช้พหุวัฒนธรรมที่วางอยู่บนสิทธิเสรีภาพและความเสมอภาค แต่ไม่ได้คำนึงถึงประเด็นภราดรภาพ

ภราดรภาพคือความเป็นพี่น้องระหว่างเพื่อนร่วมสังคมที่ทุกคนต่างมีศักดิ์ศรีของความเป็นมนุษย์เสมอเหมือนกัน ไม่มีใครที่ควรถูกเพิกเฉยหรือถูกละเมิดสิทธิจนเกิดความไม่เท่าเทียมในสังคม แต่ภราดรภาพจะเกิดขึ้นไม่ได้ ถ้าไม่มีสิทธิเสรีภาพและความเสมอภาค อาจกล่าวได้ว่า หัวใจสำคัญของภราดรภาพคือสิทธิเสรีภาพและความเสมอภาค หากพหุวัฒนธรรมในสังคมวางอยู่บนสิทธิเสรีภาพและ

ความเสมอภาค โดยไม่คำนึงถึงภราดรภาพ สังคมก็ยังคงต้องเผชิญกับปัญหาความขัดแย้งในประเด็นเรียกร้องสิทธิพลเมืองที่มีความแตกต่างหลากหลาย การทำความเข้าใจในประเด็นความแตกต่างบนฐานของหลักภราดรภาพอาจเป็นแนวทางหนึ่งที่จะแก้ไขปัญหาความขัดแย้งได้ ความเข้าใจอย่างตระหนักรู้ในภราดรภาพจะช่วยให้ผู้คนร่วมสังคมทั้งหมดทั้งภาครัฐและพลเมืองมองความแตกต่างหลากหลายของผู้คนในสังคมด้วยความรู้สึกของความเป็นพี่น้อง และยอมรับความแตกต่างของกันและกัน ความเข้าใจกันและกันในแบบพี่น้องอาจทำให้เรามองเห็นความทุกข์อันเกิดจากการที่อัตลักษณ์ถูกปิดกั้นของพี่น้องร่วมสังคม และเปิดใจกว้างพอที่จะสนับสนุนให้การเรียกร้องสิทธิอันชอบธรรมบนหลักการประชาธิปไตยได้รับการตอบสนองตามความต้องการของพวกเขาได้ในที่สุด การมีภราดรภาพบนฐานของหลักสิทธิเสรีภาพและความเสมอภาคจึงช่วยให้เราสามารถอยู่ร่วมกันได้อย่างสันติในท่ามกลางความแตกต่างหลากหลาย ประเด็นสำคัญจึงอยู่ที่ว่าเราจะสร้างภราดรภาพที่จะเอื้อให้เกิดการยอมรับความแตกต่างของเพื่อนร่วมสังคมและส่งเสริมให้การอยู่ร่วมกันดำเนินไปอย่างสงบสุขในสังคมที่มีความแตกต่างหลากหลายนี้ขึ้นมาได้อย่างไร

งานวิจัยนี้ได้พิจารณาเห็นปัญหาดังกล่าว จึงมุ่งแสวงหาหลักการทางจริยธรรมของสังคมและหลักคุณธรรมของพลเมืองในสังคมพหุวัฒนธรรมจากฐานคิดคำสอนในพุทธศาสนา เพื่อเสนอแนวทางในการแก้ปัญหาความขัดแย้งทั้งในระดับปัจเจกบุคคลและระดับสังคมที่ส่งผลกระทบต่อการดำรงอยู่ร่วมกันในสังคมพหุวัฒนธรรม โดยจะทำการศึกษาวิเคราะห์คำสอนในพุทธศาสนาเพื่อพัฒนาองค์ความรู้ด้านคุณธรรมจริยธรรมเพื่อนำไปประยุกต์ใช้ในการสร้างภราดรภาพเพื่อการดำรงอยู่ร่วมกันอย่างสันติสุขของผู้คนในสังคมที่มีความแตกต่างหลากหลายทั้งทางด้านอัตลักษณ์ ชาติพันธุ์ ความเชื่อ ลัทธิศาสนา ภาษา รสนิยมและอุดมการณ์ทางสังคมต่อไป

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

- 1) เพื่อศึกษาสภาพสังคมการเมืองปัจจุบันที่ส่งผลให้เกิดปัญหาความขัดแย้งทั้งในระดับปัจเจกและระดับสังคมภายในสังคมพุทธวัฒนธรรม
- 2) เพื่อศึกษาแนวคิดด้านจริยธรรม คุณธรรมตามคำสอนทางพุทธศาสนา ที่ได้รับการนำมาปรับใช้เพื่อการแก้ปัญหาในระดับปัจเจกและระดับสังคม
- 3) เพื่อศึกษาแนวทางด้านจริยธรรม คุณธรรมตามคำสอนของพุทธศาสนา ในการสร้างภราดรภาพเพื่อการดำรงอยู่ร่วมกันด้วยดีในสังคมพุทธวัฒนธรรม

ผลการวิจัย

ผลการวิจัยตามวัตถุประสงค์ข้อที่ 1 พบว่า เมื่อกล่าวตามหลักการประชาธิปไตย ความแตกต่างหลากหลายทั้งทางด้านอัตลักษณ์ชาติพันธุ์ ความเชื่อ ลัทธิศาสนา ภาษา เพศวิถี รสนิยมและอุดมการณ์ทางการเมืองในระดับปัจเจกบุคคล ชนกลุ่มน้อย และระดับสังคมย่อมวางอยู่บนหลักสิทธิเสรีภาพและความเสมอภาค ที่รัฐประชาธิปไตยต้องถือเป็นเรื่องสำคัญที่จะต้องให้การยอมรับและคุ้มครอง แต่เราต้องยอมรับอย่างตรงไปตรงมาว่า การยอมรับความแตกต่างหลากหลายในระดับนโยบายของรัฐที่เข้ามาทำหน้าที่ในการขับเคลื่อนภาคปฏิบัตินั้นก็อาจไม่ได้ทำให้พุทธธรรมในเชิงปฏิบัติที่เป็นรูปธรรมเกิดขึ้นอย่างราบรื่นโดยปราศจากความขัดแย้ง แม้ปัญหาความขัดแย้งที่มาจากความแตกต่างหลากหลายจะต้องการ พหุวัฒนธรรมนิยมนโยบายของรัฐมาเป็นฐานในการแก้ไข แต่จากหลาย เหตุการณ์ของกรณีการใช้ความรุนแรงที่เกิดขึ้น การวางนโยบายเชิงพหุวัฒนธรรม ก็ยังไม่ใช่ว่าหลักประกันว่าการแก้ปัญหาความขัดแย้งจะประสบความสำเร็จ เพราะ เราใช้พหุวัฒนธรรมที่วางอยู่บนสิทธิเสรีภาพและความเสมอภาค แต่ไม่ได้คำนึงถึง ประเด็นภราดรภาพ ภราดรภาพคือความเป็นพี่น้องระหว่างเพื่อนร่วมสังคมที่ ทุกคนต่างมีศักดิ์ศรีของความเป็นมนุษย์เสมอเหมือนกัน ไม่มีใครที่ควรถูกเพิกเฉย หรือถูกละเมิดสิทธิจนเกิดความไม่เท่าเทียมในสังคม แต่ภราดรภาพจะเกิดขึ้นไม่ได้ ถ้าไม่มีสิทธิเสรีภาพและความเสมอภาค อาจกล่าวได้ว่า หัวใจสำคัญของภราดรภาพ

คือสิทธิเสรีภาพและความเสมอภาค และสิ่งเหล่านี้ถูกปิดกั้น หากพหุวัฒนธรรมในสังคมวางอยู่บนสิทธิเสรีภาพและความเสมอภาค โดยไม่คำนึงถึงภราดรภาพ สังคมก็ยังคงต้องเผชิญกับปัญหาความขัดแย้งในประเด็นเรียกร้องสิทธิพลเมืองที่มีความแตกต่างหลากหลาย การทำความเข้าใจในประเด็นความแตกต่างบนฐานของหลักภราดรภาพอาจเป็นแนวทางหนึ่งที่จะแก้ไขปัญหาความขัดแย้งได้ ความเข้าใจอย่างตระหนักรู้ในภราดรภาพจะช่วยให้ผู้คนร่วมสังคมทั้งหมดทั้งภาครัฐและพลเมืองมองความแตกต่างหลากหลายของผู้คนในสังคมด้วยความรู้สึกของความเป็นพี่น้องและยอมรับความแตกต่างของกันและกัน ความเข้าใจกันและกันในแบบพี่น้องอาจทำให้เรามองเห็นความทุกข์อันเกิดจากการที่อัตลักษณ์ถูกปิดกั้นของพี่น้องร่วมสังคม และเปิดใจกว้างพอที่จะสนับสนุนให้การเรียกร้องสิทธิอันชอบธรรมบนหลักการประชาธิปไตยได้รับการตอบสนองตามความต้องการของพวกเขาได้ในที่สุด การมีภราดรภาพบนฐานของหลักสิทธิเสรีภาพและความเสมอภาคจึงช่วยให้เราสามารถอยู่ร่วมกันได้อย่างสันติในท่ามกลางความแตกต่างหลากหลาย ประเด็นสำคัญจึงอยู่ที่ว่าเราจะสร้างภราดรภาพที่จะเอื้อให้เกิดการยอมรับความแตกต่างของเพื่อนร่วมสังคมและส่งเสริมให้การอยู่ร่วมกันดำเนินไปอย่างสงบสุขในสังคมที่มีความแตกต่างหลากหลายนี้ขึ้นมาได้อย่างไร

ผลการวิจัยตามวัตถุประสงค์ข้อที่ 2 ในการศึกษาแนวคิดด้านจริยธรรมคุณธรรมตามคำสอนทางพุทธศาสนา ผู้วิจัยพบว่า ตามทัศนะของพุทธศาสนาที่เสนอว่า มนุษย์ทุกคน 1) มีธรรมชาติของการรักสุข เกลียดทุกข์ เหมือนกัน ล้วนกลัวภัย กลัวต่อความตายทั้งนั้น 2) ร่วมกฎธรรมชาติเดียวกัน เสมอกันในกฎธรรมชาติ คือ ทุกคนเกิดมาแล้วก็ตกอยู่ใต้อำนาจของการเกิด แก่ เจ็บ ตายเหมือนกัน คือเป็นเพื่อนร่วมกฎธรรมชาติด้วยกัน และที่สำคัญ พุทธศาสนาได้ชี้ว่ามนุษย์ทุกคนเป็นพี่น้องกัน ไม่เพียงชาตินี้ แต่เป็นพี่น้องกันมานับประมาณไม่ได้ในอดีตชาติในวัฏสงสารอันยาวไกล ดังปรากฏหลักฐานในพระสูตรจำนวนมากที่ชี้ว่ามนุษย์และสัตว์ทั้งหลายวนเวียนเกิด แก่ เจ็บ ตายเป็นสังสารวัฏที่ไม่มีเบื้องต้นและเบื้องปลาย ทุกชีวิตผ่านการเกิดและการตายในหลายชีวิตหลากหลายนับประมาณ

ไม่ได้ ทุกคนเคยเกิดมาเกี่ยวข้องกันในฐานะพ่อ แม่ บุตร ธิดา พี่สาว พี่ชายกันมานับประมาณไม่ได้ ไม่มีใครที่ไม่เคยเกี่ยวกันในฐานะคนรู้จักคุ้นเคย แต่คนเรามีโลก โกรธ หลง ตัณหา อวิชชา ทำให้เกิดมาแล้วรักใคร่ชอบพอกันก็มี โกรธเกลียด เอรัดเอาเปรียบ เบียดเบียน เช่นฆ่า ผูกอาฆาตจองเวรกันก็มี สัตว์ทั้งหลาย ตกอยู่สภาพเช่นนี้ เวียนเกิดเวียนตายในสังสารวัฏนับประมาณไม่ได้ เพราะมีอวิชชา เป็นเครื่องกัน ตัณหาเป็นเครื่องผูกทำให้ต้องเผชิญกับความทุกข์ในสังสารวัฏอันไม่ปรากฏเบื้องต้นและเบื้องปลาย

มนุษย์นั้นมีธรรมชาติของความเห็นอกเห็นใจคนอื่น เสียสละแบ่งปันคนอื่น ธรรมชาติตรงนี้เป็นสิ่งดีและเป็นด้านดีที่เอื้อต่อการอยู่ร่วมกัน แต่มนุษย์ก็ไม่ได้มีเพียงด้านดี หากแต่ยังมีธรรมชาติอีกด้านหนึ่งที่เป็นความเห็นแก่ตัว มุ่งต่อประโยชน์ที่ตัวเองจะได้รับมากกว่าการนึกคนอื่น ต้องการที่จะได้มากกว่า ต้องการเสียสละต่อคนอื่น ธรรมชาติเช่นนี้ทำลายความเท่าเทียม และไม่เอื้อให้เกิดภราดรภาพ การทำให้มนุษย์ตระหนักสิทธิเสรีภาพตามแนวคิดประชาธิปไตย เป็นหลักการหรือแนวทางที่ดีและเป็นไปได้จะช่วยให้มนุษย์เท่าเทียม แม้จะไม่เท่าเทียมอย่างสมบูรณ์ในทุกด้าน แต่อย่างน้อยก็เท่าเทียมที่สุดที่มนุษย์ผู้ตระหนักถึงคุณค่าและความต้องการตามธรรมชาติของมนุษย์จะพึงมีให้กันได้⁵

ความแตกต่างของมนุษย์ที่เกิดจากชาติพันธุ์ เผ่าพันธุ์ เชื้อชาติ ช่วงชั้นทางสังคม ภาษา เพศวิถี ธรรมเนียม ทัศนะทางการเมือง วัฒนธรรม ลัทธิศาสนา และระบบความเชื่อต่าง ๆ เป็นสิ่งประกอบสร้างทางสังคม เรื่องเปลือกนอก แก่นสารที่แท้จริง

⁵ ในการเสนอหลักประชาธิปไตยที่เน้นให้ความสำคัญแก่สิทธิ เสรีภาพและความเสมอภาคนี้ผู้วิจัยไม่ได้มองว่า การมีประชาธิปไตยที่ให้สิทธิเสรีภาพแก่ปัจเจกอย่างเต็มที่อาจทำให้คนเห็นแก่ตัวเองมากขึ้น เพราะหลักประชาธิปไตยให้ความสำคัญแก่ทุกคน ไม่ได้ให้แก่คนกลุ่มใดกลุ่มหนึ่ง ในขณะที่ระบอบทางการเมืองอื่น ๆ เช่น สังคมนิยม ทุกคนอาจไม่ได้เสมอภาคกันในแง่ของอำนาจและผลประโยชน์ แต่อาจมีเพียงกลุ่มชนชั้นปกครองเท่านั้นที่ครอบครองอำนาจและผลประโยชน์

โดยธรรมชาติของมนุษย์ที่ควรตระหนักก็คือความเป็นมนุษย์ และเผ่าพันธุ์มนุษย์ มีธรรมชาติเสมอเหมือนกัน มนุษย์มีสิทธิโดยธรรมชาติที่จะเข้าถึงความจริงของกฎ ธรรมชาติด้วยสติปัญญาของมนุษย์เอง การใช้สิทธิเสรีภาพเป็นเรื่องแกนหลักของ ประชาธิปไตยเมืองที่ยึดถือในระบอบประชาธิปไตย แต่การใช้สิทธินั้นต้องไม่ละเมิด ชาติพันธุ์ เผ่าพันธุ์ เชื้อชาติ วัฒนธรรม ลัทธิศาสนา และระบบความเชื่อต่างๆ ของผู้อื่น โดยเฉพาะเมื่อคำนึงธรรมชาติของมนุษย์ที่รักความสุขและเกลียด ความทุกข์ต่าง ๆ เช่น การถูกเบียดเบียน การถูกทำร้าย ไม่ว่าจะเป็นเบียดเบียน ทำร้ายตัวเอง หรือสิ่งที่เกี่ยวข้องกับตัวเองย่อมกระทบต่อธรรมชาติของความสุขและ เกลียดความทุกข์ของมนุษย์ และสิ่งที่ควรคำนึงถึงอย่างมากก็คือ มนุษย์ทุกคนเป็น ญาติพี่น้องร่วมทุกข์ในสังสารวัฏ หลักการหรือแนวทางที่จะทำให้มนุษย์ตระหนัก ถึงธรรมชาติของมนุษย์และเอื้อต่อการดำรงอยู่ร่วมกันด้วยดีของมนุษย์ในสังคม พหุวัฒนธรรมซึ่งในที่นี้เรียกว่า “การมีภราดรภาพ” จึงถือเป็นเรื่องสำคัญ

ผลการวิจัยตามวัตถุประสงค์ข้อที่ 3 ในการนำคำสอนของพุทธศาสนา มาปรับใช้ในการสร้างภราดรภาพเพื่อการดำรงอยู่ร่วมกันด้วยดีในสังคม พหุวัฒนธรรมนั้น งานวิจัยได้เสนอหลักคำสอนเรื่องเมตตาธรรมและหลักขันติธรรม ในพุทธศาสนาเพื่อพัฒนาองค์ความรู้ด้านคุณธรรมจริยธรรมเพื่อนำไปประยุกต์ใช้ ในการสร้างภราดรภาพเพื่อการดำรงอยู่ร่วมกันอย่างสันติสุขของผู้คนในสังคมที่มีความ แตกต่างหลากหลายทั้งทางด้านอัตลักษณ์ ชาติพันธุ์ ความเชื่อ ลัทธิศาสนา ภาษา รสนิยมและอุดมการณ์ทางการเมืองในสังคมพหุวัฒนธรรม ดังนี้

1. หลักเมตตาธรรม (Loving Kindness) มีนัยยะสำคัญ 4 ประการคือ

(1) ความรักและความปรารถนาดีในเพื่อนมนุษย์ เมตตาเป็นความรัก ความปรารถนาต่อเพื่อนมนุษย์และครอบคลุมไปถึงสิ่งมีชีวิตทั้งหมดโดยคำนึงถึง ความจริงเกี่ยวกับความทุกข์ที่สิ่งมีชีวิตทุกชนิดจะต้องเผชิญ คือ ทุกคนที่เกิดมาแล้ว จะต้องแก่ เจ็บ และตาย ทุกคนล้วนตกอยู่ในห่วงทุกข์ที่เป็นความจริงของชีวิต จึงควรให้ความรักและความปรารถนาดีต่อกัน นอกจากนี้ พุทธศาสนายังเชื่อว่า มนุษย์ทุกคนเป็นเพื่อนร่วมสังสารวัฏที่เคยเกิดร่วมกันกันมานับชาติไม่ถ้วน ความไม่

ปรารถนาดีต่อกันจึงหมายถึงการไม่ปรารถนาดีต่อผู้เคยมีอดีตร่วมกันมาทั้งในฐานะ พ่อ แม่ สามี ภรรยา พี่น้อง และญาติ ซึ่งจะกลายเป็นวงเวียนแห่งกรรมที่ต้องได้รับผล ความแตกต่างทางด้านอัตลักษณ์ ชาติพันธุ์ ความเชื่อ ลัทธิ ศาสนา เพศวิถี ภาษา รสนิยมและอุดมการณ์ทางสังคมการเมืองจึงไม่ควรถูกนำมาเป็นเหตุผลให้ต้องรังเกียจกัน ความรักความปรารถนาดีต่อกัน และการชวนช่วยช่วยเหลือกัน จะทำให้ทุกคนในสังคมได้รับประโยชน์ความสุขไปด้วยกัน ความมีน้ำใจและความใจกว้างยอมรับฟังคนอื่นด้วยความรักและความปรารถนาดีก็เป็นปัจจัยหนึ่งของความสุขสงบในสังคม

(2) ความไม่พยายาบท การไม่คิดร้ายเบียดเบียนเพื่อนมนุษย์ ความเข้าใจเพื่อนมนุษย์ที่มีทั้งความดีและความชั่วภายในจิตใจ แต่ในฐานะที่มนุษย์ทุกคนต่างปรารถนาความสุข การคิดร้ายต่อกัน การเบียดเบียนเป็นการซ้ำเติมเพื่อนมนุษย์ที่มีความทุกข์อยู่แล้วให้ได้รับความทุกข์เพิ่มขึ้น ไม่ว่าจะมีความแตกต่างทางด้านอัตลักษณ์ ชาติพันธุ์ ความเชื่อ ลัทธิ ศาสนา เพศวิถี ภาษา รสนิยมและอุดมการณ์ทางสังคมการเมืองอย่างไร ทุกคนก็ปรารถนาความสุขสงบสุข รักความสุขเกลียดความทุกข์ ไม่ต้องการให้คนอื่นคิดร้ายเบียดเบียนข่มเหงเช่นเดียวกัน การมองคนอื่นเป็นฝ่ายตรงข้าม การแบ่งเขาแบ่งเราและการแทรกแซงตัดโอกาสของผู้อื่นเป็นสิ่งทำลายสังคมให้แตกแยกกระส่ำระสาย ความไม่พยายาบทไม่คิดร้ายเบียดเบียนกันจึงเป็นความหมายหนึ่งของความเมตตาที่จะโอบอุ้มสังคมให้มีความสุข

(3) รู้จักเสียสละเพื่อคนอื่น ไม่มุ่งแต่ประโยชน์ส่วนตัว โดยธรรมชาติของมนุษย์ มีความเห็นแก่ตัว การแก่งแย่ง ความอิจฉาริษยา และความไม่ต้องการที่จะคนอื่นมีความสุขเป็นอาการของความเห็นแก่ตัว แต่ความมีเมตตาจะทำให้รู้จักแบ่งปัน ความเห็นแก่ตัวมุ่งเอาประโยชน์แต่ตัวเองโดยไม่คำนึงถึงผู้อื่นเป็นตัวทำลายการอยู่ร่วมกันในสังคม ในทางสังคม เราจะเห็นทั้งคนที่ใช้ชีวิตที่ดีกว่าคนอื่นและคนที่ด้อยโอกาส คนที่มีชีวิตที่ดีได้รับประโยชน์จากระบบที่เอื้อให้มักมองไม่เห็นความทุกข์ของคนที่ยากกว่า หรืออาจจะมองเห็นแต่ว่างเฉย และอยู่ได้อย่างสบายใจในสังคมเหลื่อมล้ำ ความมีเมตตาจะทำให้คนเราเกิดความรักและปรารถนาดีต่อผู้อื่น ยอม

เสียสละแบ่งปันประโยชน์แก่ผู้อื่นได้

(4) ความเคารพศักดิ์ศรีเพื่อนมนุษย์ เราอาจสอนให้ทุกคนเมตตาต่อกันไม่ได้ แต่เราควรมองมนุษย์ในฐานะที่เป็นมนุษย์เท่ากัน ไม่มีใครเกิดมาเพื่อเป็นทาสใคร ความแตกต่างทางด้านทางด้านอัตลักษณ์ ชาติพันธุ์ ความเชื่อ ลัทธิ ศาสนา เพศวิถี ภาษา รสนิยมและอุดมการณ์ทางสังคมควรได้รับการพิจารณาบนฐานสิทธิที่ทุกคนพึงมีพึงได้อย่างเท่าเทียมกัน โดยไม่จำเป็นต้องอ้างคำสอนทางศาสนาใดศาสนาหนึ่งเพื่อปฏิเสธสิทธิเสรีภาพของมนุษย์ เมื่อเกิดมาในสังคมเดียวกัน มีความปรารถนาต้องการชีวิตที่ดีและความสุขเสมอเหมือนกัน ระบบการศึกษาที่มีคุณภาพ ระบบสาธารณสุขที่ดี เป็นต้นเป็นสิ่งที่ทุกคนควรเข้าถึงได้อย่างเท่าเทียมกัน ในสังคมที่มีความเหลื่อมล้ำ ความเห็นอกเห็นใจกันในฐานะเป็นพี่น้องร่วมสังคมเกิดขึ้นได้ยาก ความมีเมตตาจะทำให้คนเราไม่อาจวางเฉยอยู่ได้เมื่อเห็นคนร่วมสังคมอีกจำนวนหนึ่งไม่ได้รับความยุติธรรมหรือไม่เท่าเทียมในแง่ของโอกาส การออกกฎหมายให้สิทธิเพื่อให้เกิดความเท่าเทียมจึงเป็นความเมตตาเชิงระบบ การมีระบบกฎหมาย ระเบียบ กติกา และนโยบายที่เป็นธรรม ไม่เอื้อประโยชน์แก่ฝ่ายใดฝ่ายหนึ่ง และไม่ทำลายประโยชน์ของฝ่ายใดฝ่ายหนึ่ง ภายใต้กติกาที่เสรีที่อนุญาตให้ปัจเจกบุคคลที่ฉลาดกว่ามีความรู้ความสามารถมากกว่าได้ครอบครองทรัพย์สินที่มากกว่า หากปัจเจกบุคคลเหล่านี้มีเมตตาการครอบครองทรัพย์สินของเขาจะไม่ได้มุ่งประโยชน์แก่ตัวเองฝ่ายเดียว แต่จะเป็นประโยชน์ต่อผู้อื่นด้วย แต่หากปัจเจกบุคคลไม่มีเมตตา การมีเมตตาเชิงระบบจะควบคุมการครอบครองทรัพย์สินของปัจเจกบุคคลเหล่านี้ให้มีช่องทางระบายทรัพย์สินออกไปสู่สังคมในรูปแบบต่างๆ เช่น การจ่ายภาษีที่เป็นธรรม การนำภาษีไปส่งเสริมการประกอบอาชีพในกลุ่มคนที่ไม่มีอาชีพ ให้มีงานทำให้มีรายได้เลี้ยงตัวเองและครอบครัว ในกรณีสังคมที่ประกอบด้วยความหลากหลายทางวัฒนธรรม ความขัดแย้งจากการล้อเลียน เป็นต้น ได้นำไปสู่โศกนาฏกรรมบ่อยครั้ง การให้ความเคารพต่อความแตกต่างหลากหลายบนฐานของความเคารพศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ของผู้คนจะมีประโยชน์ต่อการอยู่ร่วมกันอย่างสงบสุขในสังคมที่หลากหลาย

2. หลักขันติธรรม (tolerance) มีนัยยะสำคัญ 4 ประการคือ

(1) ความอดทนต่อความแตกต่างหลากหลาย ในสังคมที่มีความแตกต่างหลากหลายทางด้านอัตลักษณ์ ชาติพันธุ์ ความเชื่อ ลัทธิ ศาสนา เพศวิถี ภาษา รสนิยมและอุดมการณ์ทางสังคมการเมืองนั้น ความขัดแย้งสามารถเกิดขึ้นได้เสมอ การอยู่ร่วมกันในสังคมเช่นนี้ต้องการความอดทนอดกลั้นที่จะทำให้ไม่เกิดการลุอำนาจและใช้ความรุนแรงเข้าไปแก้ไขปัญหา เพราะความรุนแรงไม่ใช่วิธีที่ถูกต้องในการแก้ปัญหา ความหลากหลายในสังคมสามารถเกิดขึ้นได้เป็นเรื่องปกติ โดยเฉพาะในยุคที่โลกเชื่อมโยงถึงกันทั้งในด้านเทคโนโลยีและด้านเศรษฐกิจ ผู้คนมีการอพยพย้ายถิ่นฐานกันไปมาระหว่างสังคมประเทศ การมองชนชาติอื่นที่เข้ามาอาศัยอยู่ในประเทศในฐานะคนต่างถิ่นที่มาพร้อมกับอัตลักษณ์ ชาติพันธุ์ ความเชื่อ ลัทธิ ศาสนา เพศวิถี ภาษา รสนิยมและอุดมการณ์ทางสังคมการเมืองอาจจะทบต่อความรู้สึกของความไม่พึงพอใจ หากไม่มีสำนึกของสิทธิของมนุษย์ก็อาจก่อให้เกิดปัญหาความขัดแย้งซึ่งนำไปสู่ความรุนแรงดังหลายกรณีที่เกิดขึ้นตามที่ได้เสนอมมาแล้ว ความอดทนอดกลั้นในความแตกต่างหลากหลายของคนอื่นหรือกลุ่มอื่นที่ไม่เหมือนตัวเองหรือกลุ่มของตัวเองเป็นสิ่งที่สำคัญ

(2) ความอดทนต่อการกระทบกระทั่ง ในการอยู่ร่วมกันในสังคมทุกคนสามารถทำความผิดพลาดได้ แต่หากตระหนักและให้ความสำคัญในศักดิ์ศรีของความเป็นมนุษย์ จะสามารถป้องกันปัญหาที่อาจเกิดจากความกระทบกระทั่งกับความแตกต่างหลากหลายในสังคมได้ เราจะเห็นปัญหาความขัดแย้งในประเด็นที่หลากหลายที่เกิดขึ้นจากความแตกต่างด้านอัตลักษณ์ ชาติพันธุ์ ความเชื่อ ลัทธิ ศาสนา เพศวิถี ภาษา รสนิยมและอุดมการณ์ทางสังคมการเมือง ปัญหาส่วนหนึ่งมาจากความไม่อดทนเมื่อเกิดการกระทบกระทั่งละเมิดความเป็นมนุษย์ของกันและกัน จนนำไปสู่การใช้ความรุนแรงซึ่งก่อให้เกิดความสูญเสียตั้งแต่ระหว่างกลุ่มเล็ก ๆ สองฝ่ายจนขยายไปสู่ความขัดแย้งในวงกว้าง ทำลายความสงบสุขของการอยู่ร่วมกันในสังคม แนวทางป้องกันไม่ให้เกิดเหตุการณ์ร้ายแรงดังกล่าวก็คือความอดทนอดกลั้นเมื่อมีการกระทบกระทั่งโดยคำนึงถึงผลกระทบที่เกิดจาก

ความสูญเสียและให้ความเคารพในความเป็นมนุษย์ของตนและคนอื่น

(3) ความอดทนต่อการเรียกร้องสิทธิของพลเมือง ในสังคมที่มีความแตกต่างหลากหลายทางด้านอัตลักษณ์ ชาติพันธุ์ ความเชื่อ ลัทธิ ศาสนา เพศวิถี ภาษา รสนิยมและอุดมการณ์ทางสังคมการเมืองเราจะเห็นข้อเรียกร้องสิทธิพลเมืองในหลายประเด็น เช่น สิทธิการแต่งงานถูกกฎหมายของคู่รักผู้มีความหลากหลายทางเพศ เราไม่สามารถจะอ้างความเชื่อทางศาสนาเป็นเหตุผลในการปฏิเสธไม่ยอมรับสิทธิของคนอื่นได้ เพราะกลุ่มบุคคลผู้มีความหลากหลายทางเพศก็มีสิทธิและควรได้สิทธิในฐานะพลเมืองเช่นเดียวกับเพศปกติทั่วไป

(4) การยอมรับความแตกต่างหลากหลาย หากเราต้องการเห็นสังคมที่สงบสุข การยอมรับอัตลักษณ์ ชาติพันธุ์ ความเชื่อ ลัทธิ ศาสนา เพศวิถี ภาษา รสนิยมและอุดมการณ์ทางสังคมการเมืองของกันและกันเป็นสิ่งที่จำเป็นและไม่อาจหลีกเลี่ยงได้ หากจะการถกเถียงกันในกรณีที่มีความเห็นต่าง เราสามารถถกกันด้วยเหตุด้วยผล มองหาแสงจุดร่วมและสวางจุดต่างของกันและกัน เราสามารถอยู่ร่วมกันได้ในท่ามกลางความแตกต่าง ความหมายของขันติความอดทนในเชิงการยอมรับความเห็นต่างนั้นมาจากงานวิจัยทางรัฐศาสตร์ที่กล่าวถึงมาแล้ว โดยเฉพาะขันติในความหมายของการยอมรับความแตกต่างทางด้านศาสนาและในสังคมร่วมสมัยได้ขยายความมาสู่การยอมรับความแตกต่างในเรื่องอื่น ๆ ไม่ว่าจะเป็นความแตกต่างในเชื้อชาติเรื่องเพศหรือวิถีการดำเนินชีวิตส่วนบุคคล และในความหมายของความสามารที่จะยอมอดทนต่อผลกระทบของยาหรืออื่น ๆ ภายหลังการใช้อย่างต่อเนื่อง (เช่นอาการดื้อยา) เมื่อทนเป็นเวลานานเข้าก็จะไม่รู้สึกรบกวนแต่จะอยู่ร่วมกับกับสิ่งนั้นได้อย่างเป็นปกติไม่รู้สึกรบกวน ภูษาความกระทบกระทั่งในประเด็นความแตกต่างจะไม่มีผลต่อขันติความอดทนลักษณะนี้ แต่อย่างไรก็ดี ปัญหาที่เราไม่อาจสร้างภราดรภาพขึ้นได้ในสังคมพหุวัฒนธรรมเพราะสังคมเรายังมีความขัดแย้งและการกระทบกระทั่งกัน การขาดความเคารพในศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ของกันและกัน ขันติเชิงระบบเป็นการแสดงความอดทนอดกลั้นผ่านกลไกทางสังคม ที่ไม่สนับสนุนความรุนแรง ไม่ใช้กฎหมายในทางกดขี่เข้มแข็งแก่ฝ่ายใด

ฝ่ายหนึ่ง เช่น กฎหมายนิรโทษกรรม ซึ่งอยู่บนฐานของสิทธิมนุษยชนที่เน้นความเคารพในศักดิ์ศรีของความเป็นมนุษย์เป็นสำคัญ

หลักเมตตาและขันติธรรมดังกล่าวมานี้เป็นหลักธรรมที่ได้รับการกล่าวถึงมากในคัมภีร์พุทธศาสนา⁶ โดยหลักธรรมสองประการนี้ปรากฏแทรกอยู่ในหมวดธรรมหลายหมวด ในการนำหลักเมตตาและขันติธรรมมาเสนอองค์ความรู้ในการสร้างคุณธรรมพลเมืองเพื่อการอยู่ร่วมกันด้วยในสังคมพหุวัฒนธรรมนี้ งานวิจัยได้ตระหนักถึงความแตกต่างหลากหลายในด้านลัทธิความเชื่อของผู้คนในสังคมอย่างสำคัญ การนำหมวดธรรมต่างๆ มาจำแนกแจกอย่างครบถ้วนตามหลักฐานในคัมภีร์พุทธศาสนาดังที่นักวิชาการนำเสนอแก่ชาวพุทธ ก็มีโอกาที่จะถูกปฏิเสธโดยกลุ่มผู้มีความเชื่อในลัทธิศาสนาที่แตกต่างกัน แต่หากเรากล่าวถึงเมตตาและขันติธรรมในเชิงความหมายกว้าง ๆ โดยไม่ต้องกังวลถึงประเด็นว่าจะเป็นการนำหลักธรรมมาใช้ไม่ครบถ้วนหรือไม่ เราจะพบว่า เราสามารถเชื่อมประสานหลักการดังกล่าวเข้ากับกลุ่มคนที่มีความเชื่อแตกต่างกันได้เป็นอย่างดี เพราะทุกลัทธิศาสนาต่างยอมรับหลักเมตตาและขันติธรรม จึงนำหลักธรรมคำสอนทางพุทธศาสนาที่สามารถนำมาประยุกต์ใช้ให้เกิดประโยชน์ตามแนวทางที่สามารถยอมรับร่วมกันอย่างเป็นสากล ด้วยเหตุนี้ งานวิจัยจึงไม่ได้นำหลักธรรมในหมวดต่าง ๆ มาจัดวางทั้งระบบอย่างที่คุณรู้ได้จัดทำในตำราการศึกษาวิชาพุทธศาสนา หากแต่มุ่งเน้นที่การเสนอว่าเมตตาความรักในเพื่อนมนุษย์และขันติความอดทนต่อความแตกต่างหลากหลายด้วยความรู้และเข้าใจในความต้องการพื้นฐานของเพื่อนมนุษย์จะช่วยสนับสนุนส่งเสริมให้เกิดภราดรภาพขึ้นในสังคมพหุวัฒนธรรมได้

⁶ หลักฐานทางคัมภีร์ที่มาและเนื้อหารายละเอียดของหลักธรรมทั้งสองนี้ปรากฏอยู่ในงานวิจัยฉบับสมบูรณ์ ในที่นี้ผู้วิจัยไม่ได้นำหลักฐานและเนื้อหารายละเอียดมาแสดงไว้ เพราะจะทำให้บทความวิจัยมีเนื้อหายาวเกินไป

อภิปรายผลและข้อเสนอแนะ

1. อภิปรายผล

ในสังคมที่มีความแตกต่างหลากหลายทั้งในด้านอัตลักษณ์ ชาติพันธุ์ ความเชื่อ ลัทธิ ศาสนา เพศวิถี ภาษา รสนิยมและอุดมการณ์ทางสังคมการเมือง แนวคิดเชิงพหุวัฒนธรรมนิยมอาจช่วยแก้ปัญหาได้บางส่วน แต่การกลืนกลายทางวัฒนธรรมก็กลายเป็นปัญหาที่ส่งผลเป็นความขัดแย้ง ทำลายความสงบของสังคม นโยบายเชิงพหุวัฒนธรรมนิยมที่พยายามจะส่งเสริมให้วัฒนธรรมย่อยได้งอกงามในท่ามกลางวัฒนธรรมกระแสหลักก็ยังไม่อาจทำให้ปัญหาความขัดแย้งหมดไปได้ กราตรภาพที่มีฐานมาจากสิทธิเสรีภาพและความเสมอภาคบนความเคารพศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์จึงเป็นเงื่อนไขที่จำเป็นที่ต้องได้รับการสร้างสรรค์ให้เกิดขึ้น เพื่อให้การอยู่ร่วมกันด้วยดีในสังคมที่แตกต่างหลากหลายนั้นเป็นไปได้ในสังคมพหุวัฒนธรรมอย่างแท้จริง ในมุมมองของพุทธศาสนา หลักเมตตาธรรมและหลักขันติธรรมเป็นหลักธรรมสนับสนุนการอยู่ร่วมกันอย่างสงบ และเป็นประโยชน์ต่อเพื่อนร่วมสังคมโลก โดยไม่แบ่งแยกอัตลักษณ์ ชาติพันธุ์ เชื้อชาติ ช่วงชั้นทางสังคม เพศวิถี ลัทธิศาสนา และวัฒนธรรมอื่น ๆ ปัญหาอาจไม่ใช่เพราะเมตตาธรรมและขันติธรรมใช้กับสังคมไม่ได้ หรือใช้เพื่อสร้างกราฟรภาพในสังคมพหุวัฒนธรรมไม่ได้ แต่เพราะสังคมพหุวัฒนธรรมยังขาดเมตตาธรรมและขันติธรรม หรือหากจะมีอยู่บ้าง เมตตาธรรมและขันติธรรมดังกล่าวก็ถูกใช้จำกัดเฉพาะในกลุ่มหรือฝ่ายเดียวกัน ยังไม่ได้รับการแผ่กระจายไปยังเพื่อนร่วมสังคมอันประกอบด้วย ความแตกต่างหลากหลายที่ถูกมองในฐานะเป็นคนอื่น มีอัตลักษณ์อื่น ชาติพันธุ์อื่น เชื้อชาติอื่น ช่วงชั้นทางสังคมอื่น เพศวิถีอื่น ลัทธิศาสนาอื่น และวัฒนธรรมอื่น ไม่ได้มีอัตลักษณ์ ชาติพันธุ์ เชื้อชาติ ช่วงชั้นทางสังคม และเพศวิถี เป็นต้นแบบเดียวกับตัวเองและกลุ่มของตัวเอง ทำให้ปัญหาความขัดแย้งในสังคมพหุวัฒนธรรมไม่อาจแก้ไขให้หมดไปอย่างสิ้นเชิง ความขัดแย้งกันในทางความคิดและการกระทำที่สร้างความเกลียดชังและความรุนแรงในครอบครัว และการแบ่งแยกเป็นกลุ่มเพราะทัศนคติด้านต่าง ๆ ไม่ตรงกันของคนในสังคมล้วนแต่ส่งผลกระทบต่อการดำรงอยู่

ด้วยดีในสังคมพหุวัฒนธรรม เช่นเดียวกับค่านิยมความเป็นชาติ ขอบเขตดินแดนและอำนาจอธิปไตยของรัฐในการดูแลความมั่นคงของชาติซึ่งถูกทำให้กลายเป็นประเด็นความขัดแย้งในวงกว้างจากสังคมเดียวกันขยายไปสู่สังคมโลก ข้ออ้างเรื่องความแตกต่างด้านต่าง ๆ ที่นำมาเป็นประเด็นความขัดแย้งเหล่านี้ถูกให้ค่าและความสำคัญเหนือกว่าศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ของพี่น้องร่วมสังคม และของพี่น้องร่วมโลกที่ควรได้รับความเคารพซึ่งยืนยงกับคำสอนทางศาสนาทั้งหลายที่ว่า มนุษย์โลกทั้งผองเป็นพี่น้องกัน โลกทั้งมวลเป็นเพื่อนร่วมทุกข์เกิดแก่เจ็บตาย คำสอนทางศาสนาต่างกล่าวนี้ให้แง่คิดที่ดี และสนับสนุนให้มนุษย์มีความรักและเมตตาปรารถนาต่อกัน ซึ่งจะเป็นประโยชน์เกื้อกูลต่อการอยู่ร่วมกันอย่างสันติสุขของชาวโลกทั้งหมด การดำรงอยู่ร่วมกันอย่างสันติด้วยความรักความปรารถนาดีต่อกันของพี่น้องร่วมโลกนั้นเป็นอุดมคติที่ยังทำให้เกิดขึ้นในโลกของความเป็นจริงไม่ได้ตราบเท่าที่โลกนี้ยังคงเป็นพื้นที่ของความขัดแย้ง ความเกลียดชัง ความรู้สึกขัดเคืองใจต่อความแตกต่าง (พยาบาท) ความไม่อดทนต่อความหลากหลาย การใช้ความรุนแรง (อักษันติ) และความวางเฉยต่อความไม่ยุติธรรมและความเหลื่อมล้ำซึ่งสวนทางกับหลักเมตตา ความรักความปรารถนาดี และหลักขันติ ความอดทน ผู้วิจัยเชื่อว่าหลักเมตตาธรรมและหลักขันติธรรมที่ได้รับการเสนอในฐานะเป็นคุณธรรมพลเมืองในงานวิจัยนี้จะสนับสนุนส่งเสริมให้เกิดภราดรภาพที่เกื้อกูลแก่การอยู่ร่วมกันอย่างสงบสุขในสังคมพหุวัฒนธรรมได้ตามที่มุ่งหวัง

ผู้วิจัยมองว่า เมตตาธรรมและขันติธรรมในฐานะหลักคุณธรรมของพลเมืองในสังคมพหุวัฒนธรรมควรมีการนำไปประยุกต์ใช้ผ่านแนวทางต่าง ๆ ดังนี้

- 1) การให้ข้อมูลความรู้เกี่ยวกับสังคมพหุวัฒนธรรมอย่างเพียงพอแก่ประชาชนในสังคมทุกระดับชั้นอย่างทั่วถึง เพื่อให้เกิดความรู้ เข้าใจ และตระหนักถึงความแตกต่างหลากหลายของผู้คนในสังคม

- 2) การที่รัฐให้โอกาสด้านศึกษาแก่ประชาชนอย่างเสมอภาคและทั่วถึง การออกกฎหมายรับรองสิทธิการแต่งงานของกลุ่มคนผู้มีความหลากหลายทางเพศ เป็นต้น ผ่านนโยบายของรัฐ

3) การปลูกฝังเมตตาธรรมและขันติธรรม โดยการศึกษาเมตตาธรรมและขันติธรรมอย่างละเอียดลึกซึ้งจนเห็นความหมายและคุณค่าของของหลักธรรมดังกล่าวอย่างแท้จริง การฝึกให้เกิดการมองกลุ่มคนต่าง ๆ ด้วยความเป็นมิตรพิน้อง โดยกระทำผ่านระบบการสอนอย่างครอบคลุมในทุกองคาพยพของสังคม เช่น ครอบครัว ชุมชนต่าง ๆ โดยไม่จำกัดเพศ ภาษา เผ่าพันธุ์ วัฒนธรรม และลัทธิศาสนา

4) การอบรมเมตตาธรรมและขันติธรรมแก่เยาวชนผ่านโครงการต่าง ๆ เช่น ค่ายคุณธรรมที่จัดในสถานศึกษา

5) การที่รัฐไม่แทรกแซงวิถีการดำเนินชีวิตของผู้คนผู้มีความแตกต่างหลากหลายด้านเพศ ภาษา เผ่าพันธุ์ วัฒนธรรม และลัทธิศาสนา トラบเท่าที่การดำเนินชีวิตของคนเหล่านี้ไม่ได้ละเมิดสิทธิของผู้อื่น

6) การมีความอดทนต่อความแตกต่างหลากหลายของผู้คนในสังคม ให้ความเคารพ และยอมรับต่อการเรียกร้องสิทธิของผู้คนในสังคม

2. ข้อเสนอแนะ

การสร้างภราดรภาพในสังคมพหุวัฒนธรรมบนฐานของหลักเมตตาธรรมและหลักขันติธรรมตามมุมมองของพุทธศาสนาที่ได้เสนอในงานวิจัยนี้เป็นหลักการที่เป็นผลของการศึกษาเพื่อตอบวัตถุประสงค์ของการที่เน้นการศึกษาวิเคราะห์ข้อมูลเชิงเอกสาร ซึ่งอาจมีข้อสงสัยต่อผลสำเร็จของการใช้หลักเมตตาธรรมและหลักขันติธรรมในการสร้างภราดรภาพที่เป็นรูปธรรม แม้ผู้วิจัยจะได้เสนอแนวทางของการประยุกต์ใช้หลักเมตตาธรรมและหลักขันติธรรมดังกล่าวมาแล้วข้างต้นก็ตาม แต่สิ่งที่อยู่นอกเหนือขอบเขตของการวิจัยครั้งนี้ก็คือ การนำหลักคุณธรรมพลเมืองที่ได้จากการวิจัยซึ่งในที่นี้คือ หลักเมตตาธรรมและหลักขันติธรรมไปใช้เพื่อเก็บข้อมูลในพื้นที่ภาคสนาม งานวิจัยอาจมีจุดแข็งตรงที่การเสนอหลักการและแนวทางการนำไปใช้ที่ค่อนข้างชัดเจน แต่ก็ยังมีจุดอ่อนตรงที่การขาดข้อมูลการปฏิบัติหลักเมตตาธรรมและหลักขันติธรรมในพื้นที่ภาคสนามมาสนับสนุนเพื่อพิจารณาประสิทธิภาพและประสิทธิผลของหลักการดังกล่าวที่งานวิจัยได้เสนอไว้ ดังนั้น หากมีการวิจัย

ในประเด็นการสร้างภราดรภาพในพื้นที่ภาคสนาม ผู้วิจัยขอเสนอแนะการนำหลักเมตตาธรรมและหลักขันติธรรมไปประยุกต์ใช้ในพื้นที่ภาคสนามเพื่อพิจารณาผลสำเร็จของงานวิจัยที่เป็นรูปธรรมต่อไป

เอกสารอ้างอิง

- กองบรรณาธิการสำนักกฎหมาย. (2554). บทสัมภาษณ์ความเห็นทางวิชาการ เรื่อง หลักสิทธิและเสรีภาพตามรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย : แนวคิดและภาคปฏิบัติ, วารสารจุลนิติ, กลุ่มงานพัฒนากฎหมาย สำนักกฎหมาย สำนักงานเลขาธิการวุฒิสภา. ปีที่ 8 ฉบับที่ 1 มกราคม-กุมภาพันธ์.
- คำนवर เชื้อนทา. (2556). “ว่าด้วยเพศสภาพ เสมอภาคและภราดรภาพ”. “เพศหลากหลาย คู่หลายร่าง” วารสารวิชาการทางกฎหมาย. คณะนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่. ปีที่ 6 ฉบับที่ 1 มกราคม-มิถุนายน.
- ชาญชัย เต็นจักรวาล. (2563). “วิเคราะห์หลักภราดรภาพในพระพุทธศาสนา” วารสารวิชาการ มจร บุรีรัมย์. ปีที่ 5 ฉบับที่ 2 กรกฎาคม-ธันวาคม.
- ชุมพร สังขปริชา. (2531). ปรัชญาและทฤษฎีการเมืองว่าด้วยธรรมชาติมนุษย์. กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- ฐานันท์ พิณภูกุล. (2549). ภราดรภาพนิยมของปรีดี พนมยงค์. กรุงเทพมหานคร: สถาบันปรีดี พนมยงค์.
- ดร.พงศ์พัชรา สัมพันธ์รัตน์ และพระมหาทวี มหาปัญญา, ผศ.ดร. (2561). “ขันติธรรม : หลักปฏิบัติเพื่อการอยู่ร่วมกันอย่างสันติในอาเซียน”. วารสาร มจร พุทธศาสน์ปริทรรศน์. ปีที่ 2 ฉบับที่ 2 กรกฎาคม - ธันวาคม.
- นฤพนธ์ ด่วงวิเศษ. (2562). “เพศหลากหลายในสังคมไทยกับการเมืองเรื่องอัตลักษณ์”. วารสารสังคมศาสตร์. ปีที่ 25 ฉบับที่ 2.
- นิติ เอียวศรีวงศ์. (2555). พหุวัฒนธรรมนิยม. มติชนสุดสัปดาห์, ฉบับวันศุกร์ที่ 04 พฤษภาคม พ.ศ. 2555 ปีที่ 32 ฉบับที่ 1655.

บัณฑิต ไกรวิจิตร. (2563). “พหุนิยมทางวัฒนธรรม”ในช่วงเวลาวิกฤติ. วารสารไทยคดีศึกษา ปีที่ 17 ฉบับที่ 1 มกราคม - มิถุนายน.

ปรีดา สถาวร. (2550). “ขันติธรรมและเสรีภาพทางศาสนาตามแนวคิดของจอห์น ล็อก : ศึกษาวิจัยไทย ภายใต้รัฐธรรมนูญ พ.ศ. 2475-2540”. วิทยานิพนธ์หลักสูตรปริญญารัฐศาสตรดุษฎีบัณฑิต คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

พระครูสุชาติกาญจนวงศ์ (ชานนท์ จาครโต). (2559). “การประยุกต์หลักขันติธรรมเพื่อการเสริมสร้างสังคมสันติสุข”. วารสาร มจร. พุทธปัญญาปริทรรศน์ ปีที่ 1 ฉบับที่ 1 มกราคม - เมษายน.

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต). (2541). ธรรมกับสังคมไทยในสถานการณ์ปัจจุบัน. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว.

..... (2539). การสร้างสรรค์ประชาธิปไตย. กรุงเทพมหานคร : บริษัท สหธรรมิก จำกัด.

..... (2553). ประชาธิปไตยแท้ คือแคไหน. กรุงเทพมหานคร : สำนักงานคณะกรรมการเลือกตั้ง.

..... (2550). ประชาธิปไตย ไม่ยาก ถ้าอยากได้. กรุงเทพมหานคร: มปท.

แพร ศิริศักดิ์ดำเกิง. (2549). งานวิจัยเรื่อง”แนวคิดพหุวัฒนธรรม (Multiculturalism)”. ภาควิชามานุษยวิทยา คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร. สนับสนุนทุนวิจัย โดยสภากิจแห่งชาติ สาขาสังคมวิทยา สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ.

ภาณุทัต ยอดแก้ว. (2562). ความเป็นยุคสมัยใหม่ทางพระพุทธศาสนาของไทย : กรณีศึกษาวาทกรรมด้านสิทธิมนุษยชนของพระสงฆ์ไทย. ดุษฎีนิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปรัชญาดุษฎีบัณฑิตสาขาวิชาสหวิทยาการ. วิทยาลัยสหวิทยาการ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ปีการศึกษา.

- มรกต ไมยเออร์. (2561). “ชาร์ลีเอ็บโต้” ความท้าทายของโลกพหุวัฒนธรรมและ
ข้อคิดถึงอาเซียน”. ใน สีสันพหุวัฒนธรรมบนรอยทาง. กรุงเทพมหานคร:
โรงพิมพ์ภาพพิมพ์.
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2535). พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬา
เดปีฎกั ๒๕๐๐. กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณ
ราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- (2532). อรรถกถาภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณ
ราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- มะนาวี เจะเตะ. (2554). ขั้นตอนธรรมทางชาติพันธุ์ของพัฒนาการที่ปฏิบัติหน้าที่ใน
พื้นที่จังหวัดนราธิวาส. สารนิพนธ์ตามหลักสูตรรัฐประศาสนศาสตร
มหาบัณฑิต. สาขาวิชารัฐประศาสนศาสตร์ มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์.
- ยศ สันตสมบัติ. (2551). พหุสังคมชุมชนข้ามถิ่นและการเมืองวัฒนธรรมของรัฐบาล.
ในอำนาจพื้นที่และอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์: การเมืองวัฒนธรรมของรัฐบาล
ในสังคมไทย. กรุงเทพมหานคร: ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร.
- รัฐชาติ ทศนัย. (2016). “การปรับเปลี่ยนทัศนคติและพฤติกรรมเพื่อส่งเสริมการ
อยู่ร่วมกัน ในสังคมของคนไทยและแรงงานต่างชาตินในประชาคมอาเซียน”.
วารสารบัณฑิตศึกษา. มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา. ปีที่ 9 ฉบับที่ 2.
- วินัย ผลเจริญ. โลกาวัดนั้เสริมนิยมใหม่กับความพ่ายแพ้ของประเทศไทย. (2563).
มหาสารคาม: หจก.อภิชาติการพิมพ์.
- ศิริจิต สุนันตะ. (2556). “สถานะการโต้แย้งเรื่องพหุวัฒนธรรมในประเทศไทย”.
วารสารภาษาและวัฒนธรรมปีที่ 32 ฉบับที่ 1 มกราคม – มิถุนายน.
- สถิระ ราชรินทร์. (2556). แนวคิดภราดรภาพในพุทธปรัชญาเถรวาท. วารสาร
มหาจุฬาวชิการ ฉบับพิเศษ.
- สมภาร พรหมทา. (2548). พุทธปรัชญา: มนุษย์ สังคม และปัญหาจริยธรรม.
พิมพ์ครั้งที่ ๒ . กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สยาม.

สุรพศ ทวีศักดิ์. (2562). มนุษย์กับเสรีภาพ : มุมมองทางปรัชญาของคานท์ มิลล์ รอลส์.

กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สยามปริทัศน์.

สำนักงานคณะกรรมการส่งเสริมวิทยาศาสตร์ วิจัยและนวัตกรรม (สกสว.). (2562).

กลุ่มชาติพันธุ์ในประเทศไทย : งานวิจัยและความท้าทาย. กระทรวง
อุดมศึกษา วิทยาศาสตร์ วิจัย และนวัตกรรม (อว.).

อดิพนธ์ พรหมพันธุ์ใจ. (2558). “ความปรองดองในสังคมพหุลักษณะของไทย”.

วารสารการเมืองการปกครอง ปีที่ 5 ฉบับที่ 2 มีนาคม – สิงหาคม.

อุกฤษณ์ แพทย์น้อย. (2527). กำเนิดลัทธิเสรีนิยม. ในปรัชญาการเมือง. สาขาวิชา
รัฐศาสตร์. กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช.

Alexis de Tocqueville. (1984). *Democracy in America*, translated by
Richard D. Heffner .New York: Mentor.

Jefferson, Thomas. (1963). *The Declaration of Independence*. In *Social
and Political Philosophy*, . Edited by John Somerville and
Ronald E. Santoni. New York: Anchor Books.

Kymlicka, W. (2005). Liberal multiculturalism: Western models,
global trends, and Asian debates. In W. Kymlicka and B. He,
(Eds.), *Multiculturalism in Asia* Oxford: Oxford University Press.

Kymlicka, W. (2007). *Multicultural odysseys: Navigating the new
international politics of diversity*. New York: Oxford University
Press.

Locke, John. (1994). *Two Treatises of Government*. Edited by Peter
Laslett. Cambridge: Cambridge University Press.

Munger, F. (2007). Culture, power and law: Thinking about the
anthropology of rights in Thailand in an era of globalization.
51 *New York Law School Law Review*.

Taylor, C. (1994). Multiculturalism. Princeton: Princeton University Press.

Ven. Sumana Barua. (2015). The Four Divine Abodes and Fraternity:
A Theravada Perspective. Journal of Dialogue & Culture,
Vol. 4, No. 2 (October).